

MIDDELEEUWSE HERPETOLOGIE, DEEL 15 EEN LELEC DIER ENDE ONBEQUAME

Door: Marcel van der Voort, Heerbaan 14, 5721 LS Asten.

Inhoud: Inleiding - Tortuca - Hertaling - Tharans - Hertaling - Commentaar - Tisus - Hertaling - Tirus - Hertaling - Commentaar - Tiliacus - Hertaling - Literatuur.

* * *

INLEIDING

Deze keer is het de beurt aan een vreemde verzameling serpentes. Al eerder is gebleken, dat het begrip 'serpent' vóór het optreden van de grote geleerde Linnaeus een bonte verzameling van dieren omvatte die nu zijn onderverdeeld in verschillende biologische klassen. De schildpad (tortuca), de spin (tharans; vermoedelijk is hiermee de tarantula, de Italiaanse wolfsspinn *Tarentula apuliae* bedoeld), een wel erg vreemde worm (tiliacus) en een tweetal 'normale', maar daarmee nog geen bekende slangen (tirus en tisus) passeren nu de revue.

TORTUCA

- Tortuca es der tortuwe name,*
730 *Een lelec dier ende onbequame,*
Ende es onder serpentes ghetelt,
Omme dat sie cruupt achter tfelt,
Ende leghet tusschen II starken scilden,
Die haer gaf die nature milde,
735 *Diemen qualike mach dorslaen.*
Haer hoeft es na der padde ghedaen,
Ghestaert es si na tscorpioen.
Eyere leghet si als een hoen,
Ende die niet ghesont en sijn.
740 *Levende es si zonder venijn;*
Maer doet, als Ambrosis seghet,
Die tert daer haer lendine leghet,
Die wert van hare ghepijnt,
Want hi blivet ghevenijnt.
(vss 729-744)

HERTALING

Tortuca zo wordt de schildpad genoemd, een lelijk en afzichtelijk dier dat tot de serpentes gerekend wordt, omdat het zich kruipend voortbeweegt en ingeklemd zit tussen twee sterke schilden die men maar heel erg moeilijk kan kapotslaan en die een goedgeefse natuur hem schonk. De kop van een schildpad ziet eruit als die van een pad, terwijl zijn staart lijkt op die van een scorpioen.

Schildpadden leggen net als een kip eieren die niet goed voor de gezondheid zijn. Het dier heeft geen vergif, maar, zoals Ambrosius zegt, degene die op de geslachtsdelen van een schildpad trapt loopt een vergiftiging op, want zo'n aanraking is een pijnlijke aangelegenheid.

THARANS

- 745 *Tharans dats een serpent,
Als ons Plinius bekent,
Van gheslachte van scordioene,
Ende vliegheet na sine doene,
Want dien et steect es emmer doet,*
- 750 *Hine hebben triacle ter noet,
Ende daer toe andre medicine.
In Ytalien pleghet te sine
Sonder venijn, si bekent,
Maer die quaden sijn in Orient,*
- 755 *Die moeghen leven, sonder saghe,
Sonder eten XX daghe.
Men sal doet slaen dat tarant,
Ende latent in olye roten te hant,
Die olie die es medicine*
- 760 *Fraie ende goet te dien venine
(vss 745-760)*

HERTALING

De tharans is, volgens Plinius, een slang die behoort tot het geslacht der schorpioenen en die zich ook op de manier van een schorpioen voortbeweegt. Wie door dit dier gebeten wordt en geen tegengif en aanvullende medicijnen heeft, gaat daaraan altijd dood. Zoals bekend leeft er in Italië een niet-giftige soort, maar de kwaadaardigste leven in het Oosten. Die daar kunnen, eerlijk waar, 20 dagen zonder eten. Een tharans moet je doodslaan en vervolgens in olie laten rotten, want de olie wordt zodoende tot een medicijn dat een probaat middel is tegen het gif van de tharans.

COMMENTAAR

Vermoedelijk gaat er achter de tharans de tarantula (*Lycosa tarentula*) schuil. De beet van deze spin zou niet gevaarlijker zijn dan die van andere, even grote spinnen (Grzimek I, pag. 478). Wel zou zo'n beet volgens het volksgeloof tarantisme of danswoede tot gevolg kunnen hebben. Het is een verschijnsel waarbij vrouwen in de Italiaanse streek Taranto in de zomer een oncontroleerbare drang tot dansen hebben die zelfs dagen lang kan aanhouden. Het betreft - het verschijnsel zou ook heden ten dage nog voorkomen - over het algemeen vrouwen van onder de veertig die gewoonlijk op het veld werkten en de kans liepen gebeten te worden door een spin. Die zouden acute symptomen van stupor (sterke vermindering of totale opheffing van de geestelijk functies gepaard gaande met onbeweeglijkheid van het lichaam), verlies van eetlust, sexuele lust en algehele apathie vertonen. Maar op de tonen van een speciaal muzikaal ritme (die van de tarantella), zouden de gebetenen plotseling weer 'het leven herkrijgen': ze gaan uitbundig

dansen, in alle richtingen springen, zingen en dié delen van hun lichaam aanraken die vermoedelijk door de spin gebeten zijn. Uiteindelijk raken de vrouwen volkomen uitgeput en kunnen ze zich achteraf niets herinneren, totdat uiteindelijk de symptomen van de beet geslonken zijn (Weyer, 750-751).

TISUS

- Tisus dat serpent, horic lien,
Es omtrent Padine in Lombardien,
VI voete of VII lanc ghemene,
Achter groet ende voren clene.*
- 765 *Scarp es sijn staert, clene ende niet cranc,
Omtrent ere palmen lanc.
Ghelijc den paelding cruuptet wel,
Maer ets utermaten snel.
Verre spronghe soe cant gheven,*
- 770 *Ende altoes thoeft opgheheven,
Ende doet altoes niemen quat,
Ensi datment swaerlike bestaet.
Op den ric heeftet III rode streken.
Die met laserscepe sijn ontsteken,*
- 775 *Die doen rotten dat vleesch van desen,
Ende et nuttet, als wi lesen,
Beide in dranken ende oec in ate,
Want et esser toe goet utermaten.*
(vss 761-778)

HERTALING

De tibus is een slang, zoals verteld wordt, die, zoals zij voorkomt in de buurt van Padua in Lombardije, 6 of 7 voet lang kan zijn, en die van achteren groot (dik) en van voren klein (smal) is. De tibus heeft een scherpe staart die weliswaar klein is, maar bepaald niet zwak, en die ongeveer een handpalm lang is. Het dier beweegt zich voort als een paling, maar is niettemin erg snel. Het kan ook ver springen en houdt de kop voortdurend opgeheven. De tibus doet geen mens kwaad, behalve wanneer men haar te na komt. Op de rug lopen 3 rode strepen. Wie besmet is met melaatsheid, late het vlees van de tibus rotten en gebruike dat dan in zowel drinken als in eten, want het is een probaat middel tegen melaatsheid.

TIRUS

- Tirus, spreect Jacob van Vetri
780 Ende Liber Rerum oec daer bi,
Es een serpent ende heet also.
Omme dat lant van Jherico
Ende omtrent die Jordane
Gherne plechtet te bestane.*
- 785 *Voghele ende oec haer eyere mede*

- Die verteertet talre stede.
Dit vleesch hierof es datmen bringhet,
Ende met andren specien gheminghet,
Daermen triacle of maket,*
790 *Die doet dat al venijn slaket.
Sulke segghen dat dit dier
Fel was ende sere onghehier,
Allen lieden te pijnlec sere
Voer die passie van onsen Here,*
795 *So datmen een dat felste vinc,
Als Jhesus an dien cruce hinc,
Ende hinghent hem ter siden.
Vortwaerd me in aleen tiden
Metter cracht van Jhesus bloede*
800 *So quam ons ghont venijn te goede.
Triacle seghtmen medicine
Jeghen alrehanden venine,
Sonder jeghen tyrus venijn,
Dat tyricon heet in Latijn.*
805 *Sijn vel doetet of na sire sede,
Ende verjoeghet al daer mede.
(vss 779-806)*

HERTALING

Volgens Jacobus van Vitry en het *Liber Rerum* komt de tirus voor in de buurt van Jericho en van de Jordaan. Vogels en ook voegeleieren staan op het menu van de tirus. Het vlees van dit dier vermengt men met kruiden, zodat men een triakel krijgt, een middel waarmee elk vergif bestreden kan worden. Volgens sommigen was de tirus vóórdat de kruisdood van Jezus plaatsvond een agressieve slang, wier gif een verschrikkelijke uitwerking had. Toen Jezus aan het kruis hing, ving men één van de kwaadaardigste exemplaren en hing die aan Jezus' zijde. Vanaf dat moment hebben wij door de kracht van Zijn bloed voordeel van het gif van de tirus. Dit triakel is, naar men zegt, een probaat medicijn tegen allerhande vergiften, behalve tegen dat van de tirus zelf. In het Latijn heet dit triakel tiricon. De tirus vervelt op de gebruikelijke manier en verjongt zichzelf daardoor.

COMMENTAAR

Ook Topsell noemt Jericho (vss 782-783) als vindplaats van de tirus (Topsell, 1973, pag. 280). Hij is het bovendien helemaal eens met het voedsel van de tirus. Over het tirus-ingrediënt voor het beroemde triakel is hij iets uitvoeriger dan Maerlant. Hij onderscheidt namelijk *trochiscos tyri* en *trochiscos vipera*, tirus- en adderkoekjes, de beroemde antidoten voor een veelheid van kwalen, o.a. voor vergiftigingen. Topsell is geneigd, om de tirus en de vipera vanwege hun kwaliteiten voor de theriac over één kam te scheren. Als argument daarvoor hanteert hij bijvoorbeeld het gegeven, dat moederdieren van de beide soorten hun eieren in het lichaam houden en levende jongen baren als het zo ver is (Topsell, 1973, pag. 280).

Theriac is bijna twee millennia, namelijk vanaf ongeveer de eerste eeuw voor Christus tot in het begin van deze eeuw, een zeer geliefd geneesmiddel geweest. Voor herpetologen is het

gegeven interessant, omdat één van de ingrediënten ervan heeft bestaan uit slangevlees (Van der Voort, 1993).

Het merkwaardige optreden van de tirus bij Christus' kruisdood zoals in vers 795 e.v. vermeld wordt, komt ook bij Topsell ter sprake, die nadrukkelijk een voorbehoud maakt voor wat betreft de juistheid van de anekdote. Vóór die historische gebeurtenis was het gif van de tirus niet te bestrijden, sterker nog, niet-giftige slangen zoals de draak, 'leenden' het gif van de tirus, omdat dat zo effectief was. Nadat het gevaarlijke dier aan Christus' zijde was gehangen, bleek het gif ineens minder dodelijk te zijn en het vlees van de dieren geschikt om er theriac van te maken (Topsell, 1973, pag. 280).

TILIACUS

*Tiliacus, als Liber Rerum seghet,
Es een worm die te sijn pleghet
In menighen lande omtrent,*

810 *Ende als hi wast woert een serpent.
Lentwoerme heetment, als ict kende,
Want dat hi wast uter lende.
Et verteert den boem met allen
Binnen so, dat hi moet vallen.*

815 *Dit serpent wort sere groet,
Ende doet, als men seghet, grote noet
Beide den beesten ende den man,
Waer soet comen mach daer an.
Van der T sprekec nemme nu.*

820 *Nu hoert een serpent in U.
(vss 807-820)*

HERTALING

De tiliacus is, volgens het *Liber Rerum*, een worm die in nogal wat landen hier in de buurt voorkomt. Als deze worm groeit, wordt hij een slang. Men noemt deze slang lintworm, omdat hij groeit in lindebomen (tilia = linde). De lintworm tast de boom van binnen zo erg aan, dat deze daaraan ten gronde gaat. Deze slang wordt erg groot en veroorzaakt bij zowel dieren als mensen grote narigheid, als ze hen te pakken kan krijgen. Ik heb geen slangen meer 'in T' sluit Maerlant af en ik vervolg met nog één slang 'in U'.

COMMENTAAR

De benaming 'lintworm' is een tautologische samenstelling. De samenstellende delen betekenen immers beide 'slang.' Volgens het Middelnederlandsch Woordenboek is het de benaming van een min of meer mythologisch dier, dat men zich voorstelde in de gedaante van de insgelijke mythische draak of reuzenslang (MNW, IV, pag. 652).

'Tiliacus' is de Latijnse benaming voor de lintworm. Maerlant poogt het woord in verband te brengen met 'linde' in navolging van het Latijn. Thomas van Cantimpré verhaalt, hoe deze slang in het 'hart' van een linde wordt geboren, waar ze het hele middengedeelte opeet, totdat de boom helemaal geconsumeerd is. Daarna gaat de boom te gronde (Cantimpré, pag. 311, kolom B).

Ook de lintworm is - net als zo veel andere slangen - erop uit om de mens te pakken te nemen. In de Lancelotcompilatie komt in de 'Roman van Walewein ende Keye' een passage voor waarin de dapperste der ridders bovenmenselijke inspanningen moet verrichten om in het gevecht met de lintworm niet het onderspit te delven. Het dier heeft een landstreek totaal verwoest en de bewoners verdreven. De koning van dit trieste gebied ziet maar één mogelijkheid om nog ooit eens gerehabiliteerd te worden: hij biedt zijn enige dochter ten huwelijk aan aan die held, die kans ziet het monster te verslaan.

In deze passage treffen we dan meteen aanvullende informatie over de lintworm aan. Net als in *Der Naturen Bloeme* is de lintworm in de Lancelotcompilatie een erg groot dier: *Daerom began hem (= de lintworm) oprechten / Gelijk enen groten maste* (Lancelotcompilatie, vss 19482-19483; ed. Jonckbloet II, pag. 132). Bovendien blijkt het ondieer over klauwen te beschikken waar het Walewein vreselijk mee toetakelt: *Want die worm met sinen clauwen / Wat dat hi conde gelauwen / Trac hi hem af, groet ende smal. Hi scorde Waleweins wapine al / Ende maecte hem daer menege wonde* (Lancelotcomp. vss. 19501-19505; ed. Jonckbloet II, pag. 132). Vechten tegen het dier wordt verder veronaangenaamd, doordat het ook vuur als wapen heeft; als Walewein er namelijk eindelijk in geslaagd is de slang te doden, verliest ze niet alleen veel bloed, maar ook vuur. En dit laatste zorgt ervoor, dat alles aan kleren wat nog niet door de gevaarlijke klauwen van de lintworm is verwijderd, door het vuur verbrand wordt: *Doe viel daer neder die viant, / Daer bloet ende vier ute scoet thant, / Dat Waleweine verbernde na das / Al dat an sine live was* (Lancelotcomp. vss. 19513-19516; ed. Jonckbloet II, pag. 133). Overigens wordt in de Lancelotcompilatie niet bevestigd dat de lintworm in een lindeboom huist: het dier bewoont een hol: ... *Ende quam ut sinen hole gereede ...*

LITERATUUR

- Cantimpré, Thomas de, *De Natura Rerum. Comentarios a la edición facsímil, estudio preliminar, transcripción y traducciones castellana e inglesa*. Dirigida por prof. dr. Luis García Ballester. Universidad de Granada. Granada, 1974. 2 dln (aanwezig in de Douzazaal van de Rijksuniversiteit van Leiden, signatuur 88/2951 (facsimile) en 88/2952 (Latijnse translitteratie en Spaanse en Engelse vertaling; de slangengedeelten resp. fol. 70v t/m 75r, pag. 140 t/m 145 en pag. 307 t/m 311).
- Grzimek, B., 1972. *Het leven der dieren, in zestien delen*. Utrecht.
- Lancelot, 1846-1849. *Roman van*. Uitgegeven door W. Jonckbloet. 's-Gravenhage.
- Maerlant, Jacob van, 1980. *Der Naturen Bloeme*. Ed. Dr. E. Verwijs, Leiden 1878. Ongewijzigde herdruk Arnhem.
- Topsell, E., 1973. *The Historie of Serpents or The Second Booke of liuing creatures*. London, 1608. Reprint Amsterdam.
- Voort, M. van der, 1993. *Herpetologische Sprokkelingen deel 1: Het slechte huwelijk van Mithridates Eupator*. *Litteratura Serpentium*, Vol. 13 (4), pag. 123-129.
- Weyer, J., 1991. *De praestigis daemonum. Witches, Devils and Doctors in the Renaissance*. *Medieval & Renaissance Texts & Studies*. Binghamton, New York.